

Karin Heremans

Mijn kleine jihad

*Gedeelde waarden
voor de samenleving*

Houtekiet
Antwerpen / Amsterdam

Inhoud

Woord vooraf	11
Achter de sluier	15
De tip van de sluier	17
De eerste Syriëstrijders	22
Radicalisering gaat soms razendsnel	26
Wat nadien?	27
Wat met de islam?	29
Cijfers	32
Radicalisering is een proces	39
Geen 'voorrecht' van religies	40
Van activisme naar gewelddadig extremisme	41
Hou ze dom	45
Het trappenhuis van Moghaddam	47
Ben ik mijn geloof?	49
Ontwikkelingsmodel gebaseerd op Bateson	50
Leraars voelen zich mee verantwoordelijk	54
Hoe herken je radicaliserende jongeren?	56
Daan en Driss gaan naar Syrië	57
De rol van groomers of ronselaars	61
Complotdenken	65
Individualiteit en de oemma	67

Lone wolves zijn nooit alleen	68
Ook kleine steden in het vizier	69
Preventie	77
Radicalisation Awareness Network	79
Een Europees onderwijsmanifest	81
Sleutelfiguren op school	84
Preventiepiramide van Johan Deklerck	85
Evolutie en islam	88
Propaganda en tegenpropaganda	97
Counter- en alternative narratives	99
Islamleerkrachten als partners	107
Diversiteit in de islam	114
De handdruk	119
Verbondenheid creëren op school	123
Ons onderwijssysteem bestendigt segregatie	124
Kunst als verbindend verhaal	127
Bruggen bouwen	134

<i>Polarisatiemanagement</i>	141
Identiteit en polarisatie	143
Het vuur aanwakkeren	144
Pushers en joiners	145
De oplossing bevindt zich in het midden	148
De zondebok woont ook in het midden	150
De hofleverancier van brandstof	157
Er is enkel een wij	159
<i>Gedeelde waarden</i>	161
<i>Dankwoord</i>	171
<i>Noten</i>	173

Enig Vlaams meisje

Als we met alleen humane zitten.
Dan zit ik meestal vanvoor.
Of rechts in het midden.
Maar als we met andere klassen samenzitten.
Dan meestal vanachter.

Hoe zit dat juist?

Als we met alleen humane zitten, is het redelijk rustig.
Maar als er andere klassen bij zijn.
Ja. Dan wordt er soms zo fake gevochten in de klas.
En geroepen enzo.
En tijdens Frans zitten ze vaak te discussiëren.

Op een keer waren ze bezig over:
'Of thuis feestjes houden nu haram was of niet?'
Ik wist niet eens wat dat was: 'Haram'.
Ja. NU wel natuurlijk.

*Hoe is dat eigenlijk? Om zo als enig Vlaams meisje
tussen al die andere nationaliteiten te zitten?*

Op mijn eerste schooldag hier. Dat was vorig jaar.
Toen vroeg een van die jongens aan mij:

‘Heb jij ooit al eens met een allochtoon in de klas
gezet?’

En dat was zo van:

‘Euh, ja? Vanaf de eerste kleuterklas?’

En dan zei die jongen:

‘Ik heb nog nooit met een Belg in de klas gezeten.’

En toen dacht ik wel even van:

‘Jij bent hier al zo lang en jij hebt nog nooit met een
Belg in de klas gezeten?’

Is dat niet een beetje vreemd?’

*uit: Adriaan Van Aken, Een ontgoocheling, alle interviews
2016-2017, een samenwerking tussen Het nieuwstedelijk,
Zomer van Antwerpen en het Koninklijk Atheneum Antwerpen*

Woord vooraf

Cherif Al Maliki

Toen ik op een dag een informatiesessie over radicalisering en extremisme gaf aan een honderdtal leerkrachten van de GO!-scholengroep Brussel werd ik aangenaam verrast door het bezoek van mevrouw Karin Heremans, die ik ondertussen Karin noem. 'Ik ben gekomen om naar uw verhaal te luisteren,' zei ze heel enthousiast.

Ik kende Karin toen niet goed; wat ik wist, is wat veel moslims en ook niet-moslims over haar vertellen: 'Dat is de directrice van het Koninklijk Atheneum van Antwerpen die verantwoordelijk is voor het hoofddoekenverbod!' Maar zoals een mooi Engels gezegde, toegeschreven aan de Duits-Amerikaanse architect Ludwig Mies van der Rohe, het stelt: *'God is in the details'*. Oppervlakkige en grove beoordelingen missen vaak de essentie. Het loont steeds de moeite om de details nauwlettend te onderzoeken. Zo besepte ik aan het einde van de sessie dat Karin en ik niet zo veel van elkaar verschillen als het gaat over de definitie van radicalisering en de complexe factoren die het proces van radicalisering beïnvloeden. Ook de manier waarop we dit thema willen aanpakken, leek veel dichter

bij elkaar aan te sluiten dan je op het eerste gezicht zou denken. Ten slotte worden we beiden ook gedreven door de passie om niet alleen leerlingen en jongeren te helpen, maar ook om de samenleving te versterken, bruggen te bouwen en polarisatie tegen te gaan. Enkele onbeduidende verschillen daargelaten, zijn we het er met elkaar roepend over eens dat samenleven in een diverse omgeving moet vertrekken van gedeelde basiswaarden.

Dankzij onze samenwerking hebben we elkaar niet alleen beter leren kennen, maar hebben we samen alle scholengroepen van het GO!, het onderwijs van de Vlaamse gemeenschap, bezocht om leerkrachten en leerlingenbegeleiders een basisvorming te geven over radicalisering en polarisatie, en dit op minder dan een jaar tijd. We hebben samen onze verhalen verteld en veel nuttige informatie ingezameld over de situatie van scholen, directies, leerkrachten en leerlingen.

De expertise en ervaring die we hebben opgedaan, wordt voor een deel besproken in dit boek. Het is een uniek boek geworden, omdat het verschillende thema's als radicalisering, preventie of polarisatie benadert en analyseert vanuit verschillende perspectieven, inclusief het theologische. Theorie en praktijk komen keer op keer aan bod op een genuanceerde doch duidelijke en eenvoudige manier.

Meer dan ooit hebben we nood aan verduidelijking omtrent deze belangrijke thema's die ons allen aangaan en die onze samenleving en ons mens-zijn beïnvloeden. Dit boek leert ons hoe belangrijk het is te nuanceren, te luisteren en niet in de val te trappen van zelfverklaarde experts die de samenleving verder polariseren en ontwrichten.

In de titel van dit boek gebruikt Karin het woord 'jihad'. Voor buitenstaanders heeft dat inmiddels een sinistere

bijklank gekregen. Nochtans betekent jihad gewoon 'streven met volle inspanning gericht op het goede'. In het Nederlands zou je jihad kunnen vertalen als: er volledig voor gaan. Jihad heeft volstrekt niets te maken met de gewelddadige bewegingen die het begrip vandaag hebben geclaimd én radicaal geperverteerd.

Een student die hard studeert om zijn of haar doel te bereiken, beoefent de jihad, net zoals iemand die zich volledig inzet voor zijn werk, iemand die zich dag in dag uit inzet voor daklozen of iemand die zware intellectuele inspanningen levert om iets te doorgronden. Er zijn daarom vele vormen van jihad die betrekking hebben op de strijd tegen hypocrisie, hoogmoed, eigendunk of arrogantie. Het is waar, er is ook een fysieke jihad, de letterlijke strijd. Maar zelfs die werd oorspronkelijk anders geïnterpreteerd dan wat extremisten er vandaag van maken. Toen de Afghanen in de jaren tachtig strijd leverden tegen de Sovjet-invasie van hun land, noemden ze die strijd jihad. Ronald Reagan vertaalde dat als een 'vrijheidsstrijd', wat opnieuw verwijst naar positieve doelen. Dat jihad door extremisten geperverteerd werd tot een strijd om westerse waarden te vernietigen, of zelfs alle waarden die niet overeen komen met een benepen en voor heel wat moslims verwerpelijke interpretatie van de islam, is betreurenswaardig.

Met dit boek bewijst Karin dat ze de jihad voert in de ware betekenis van het woord. Want in de islam is het duidelijk dat de jihad niet enkel betrekking heeft op moslims, ook niet-moslims kunnen 'er volledig voor gaan'. Karin gaat volledig voor een toekomst waarin mensen met heel verschillende overtuigingen, achtergronden, interesses en gevoeligheden bouwen aan een samenleving gebaseerd op gedeelde waarden. Ze schuwt daarbij de kritiek niet, ze is soms streng, maar altijd rechtvaardig. Haar streven komt voort uit een diepe liefde voor en betrokkenheid bij het lot

van haar leerlingen. Karin is geen moslim, maar ik ervaar haar als mijn zuster en ik heb de indruk dat ze mij als haar broeder ziet. Samen kappen we aan onze ruwe steen om die te laten passen in de tempel van de mensheid. Dat is wellicht de ware betekenis van jihad: werken aan jezelf om te kunnen samenleven met anderen. Daarom zeg ik ook met volle overtuiging: 'As-salam aleikum.' Vrede zij met u allen. En daarmee bedoel ik ook letterlijk 'allen'.

Cherif Al Maliki (35) was systeemingenieur in de IT-sector. Hij studeerde islamitische wetenschappen in Marokko, Noorwegen, België, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Turkije. Cherif is coach interculturele interactie en islamdeskundige aan de Erasmushogeschool in Brussel. In 2013 richtte hij samen met Ilyas Zarhoni Ceapire op, het Centrum voor Expertise en Advies inzake Preventie en Interventie met betrekking tot Radicalisme en Extremisme, dat opleidingen, trainingen en workshops geeft aan politiediensten, scholen, ambtenaren en ngo's en *alternatieve* en *counternarratives* aanreikt in de strijd tegen radicalisering.

Achter de sluier

‘De laatste jaren maak ik me zorgen, zorgen om de druk die vanuit kleine groepen moslims uitgeoefend wordt om slechts één versie van de islam te volgen. Die versie is vaak geïnspireerd door salafistische, eerder puriteinse en conservatieve stromingen binnen de islam.’ Die zinnen schreef ik zeven jaar geleden in het inleidende hoofdstuk van *Een tip van de sluier*, het boek waarin ik trachtte te verduidelijken waarom we op het Koninklijk Atheneum van Antwerpen in 2009 een ‘verbod op levensbeschouwelijke kentekens’ hadden ingevoerd. Dat verbod kreeg bekendheid als het zogenaamde hoofddoekenverbod, een begrip dat niet helemaal correct is, want het gaat om een algeheel verbod op alle levensbeschouwelijke kentekens. Ik wil er ook niet flauw over doen: het verbod kwam er wel degelijk naar aanleiding van radicalisering bij moslimmeisjes.

De maatregel werd in 2013 overigens overgenomen door alle scholengroepen van het GO! In de meeste scholen van het vrije katholieke net was het verbod op het dragen van hoofddoeken al eerder ingevoerd. Daar was het overigens duidelijker gericht op moslims, want in het katholieke onderwijs is een algemeen verbod op levensbeschouwelijke

kentekens uiteraard niet mogelijk. Dat is wellicht de reden waarom de directeur-generaal van het Katholiek Onderwijs Vlaanderen, Lieven Boeve, ervoor pleit om het verbod op het dragen van hoofddoeken in katholieke scholen weer op te heffen.

Europese rechtspraak stelt dat godsdienstvrijheid niet absoluut is en mag onderworpen worden aan beperkingen, namelijk wanneer dat noodzakelijk blijkt in een democratische samenleving, als de wet daarin voorziet en het in het belang is van de openbare veiligheid, de bescherming van de openbare orde, gezondheid of goede zeden of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen. Een verbod op levensbeschouwelijke kentekens op scholen voor de leerlingen is dus bij wet mogelijk als er sprake is van een legitiem hoger doel, dat in verhouding staat tot het beoogde resultaat. Voor ons was dit duidelijk het geval vermits het ging over het beschermen van ons pedagogisch project en de keuzevrijheid voor alle leerlingen. Enkel wanneer er sprake is van druk of proselitisme is een verbod geoorloofd, zo stelt de rechtspraak. Tot op heden werd er in ons land nog steeds geen eenduidige beslissing ten gronde genomen die geldt voor alle scholen van alle onderwijsnetten. Belangrijk om weten is dat een dergelijke eenvormige, eenduidige beslissing alleen genomen mag worden door de wetgever en de regering. Vraag is ook of een zo'n beslissing er ooit komt.

Het debat is ondertussen ook politiek verhit en gepolariseerd geworden, politici draaien al jaren rond de hete brij heen omwille van electorale redenen en de angst onterecht in extreemrechtse hoek te worden geduwd. De heftigheid van het debat heeft ook betrekking op de rol van vrouwen in de islam, waarbij sommigen beweren dat de hoofddoek als 'vrije keuze' een emanciperende functie heeft, terwijl anderen net het omgekeerde beweren, namelijk dat het om een symbool van onderdrukking gaat. Wat

er ook van zij, voor sommigen binnen de moslimgemeenschap liggen gelijkheid van mannen en vrouwen, net zoals trouwens seksualiteitsbeleving, nog steeds zeer moeilijk. Hoopvol is echter het groeiende belang van de vrouwenbewegingen in Arabische landen en Turkije. Vrouwen in nagenoeg alle Arabische landen verenigden zich om zich te verzetten tegen genderongelijkheid. Een opvallende actie vond in de zomer van 2017 plaats toen Algerijnse vrouwen op het strand in bikini protesteerden tegen de strenge islamitische klederegels. En in Turkije nemen vrouwen mee de leiding in het protest tegen het autocratische regime van Erdogan.

De tip van de sluier

Voor een school die gekend staat voor haar actief pluralistisch diversiteitsbeleid leek het hoofddoekenverbod uitzonderlijk drastisch. Toen op 1 september 2009 het verbod van kracht werd, betoogden er op initiatief van Baas Over Eigen Hoofd (BOEH!) een zestigtal manifestanten voor de schoolpoorten aan de Franklin Rooseveltplaats. Ook aan onze zusterschool, het Atheneum van Hoboken, werd er betoogd. De daaropvolgende dagen bleven er groepen van voornamelijk vrouwen actie voeren voor de school, onder meer door de actiegroep Vrije Keuze die gevormd was door een aantal moeders van leerlingen op school. De argumenten van de manifestanten zijn inmiddels bekend: een hoofddoekenverbod is een aanslag op de godsdienstvrijheid en belemmert de onderwijskansen van moslimmeisjes. Dat zijn valabele argumenten. Maar geen enkel recht is absoluut. Als het in strijd komt met andere rechten, moeten er knopen worden doorgemaakt. Dat was het geval op onze school. Het dragen van de hoofddoek was toen niet langer een persoonlijke keuze, maar werd door heel wat moslimmeisjes beschouwd als een heilige plicht die je desnoods met dwang

kon opleggen aan andere meisjes. Leraars signaleerden dat ook sommige jongens voor problemen zorgden door de dreigende en vernederende taal die ze gebruikten om meisjes die niet beantwoordden aan hun kledingvoorschriften onder druk te zetten. Bovendien hadden we sterke aanwijzingen dat het hoofddoekenverhaal opgepookt werd door figuren van buiten de school. Wij hebben toen in eer en geweten de verdediging opgenomen van leerlingen die onder druk werden gezet, zoals dat ook de taak is van een school. Het verbod was een beslissing om manipulatie in naam van een godsdienst tegen te gaan, het was niet gericht tegen een symbool of een godsdienst an sich.

De protesten voor de schoolpoorten in Antwerpen en Hoboken duurden zowat een week en die hele tijd zag Vlaanderen tijdens de nieuwsuitzendingen vrouwen met pancartes het recht opeisen om de hoofddoek te dragen. Wat we toen niet zagen, maar wat me later bij het herbekijken van de nieuwsbeelden meteen opviel, was dat de betogers niet alleen vrouwen waren. De toen nog totaal onbekende Fouad – Abu Imran – Belkacem, de in 2016 in beroep tot twaalf jaar cel veroordeelde leider van Sharia4Belgium, bevond zich ook tussen de betogers. Belkacem werd onder meer verweten dat hij jongeren rekruteerde om naar Syrië te vertrekken. Dat is hem overigens ook gelukt bij enkele jongens die school liepen op het Atheneum.

De vaststelling dat Fouad Belkacem aanwezig was bij de protesten, bevestigde mijn donker vermoeden dat de hoofddoekenheisa geen spontaan protest was van tienermeisjes, maar een gestuurde actie die de bedoeling had het actief pluralistische waardenproject van de school te destabiliseren. Het is duidelijk dat er zich ook toen al ron-selaars rond de school bevonden, die probeerden om tieners te winnen voor de salafistische islam. Later zou Belkacem in *Humo* verklaren dat hij er enkel op uit was ‘goede

moslims' van hen te maken. Dat begrip 'goede moslim' hoorde ik ook voortdurend uit de monden van onze leerlingen. Op school werden er zelfs flyers uitgedeeld voor bijeenkomsten waar zou worden uitgelegd wat het betekent om een goede moslim te zijn en wat de rol van de vrouw in de islam is.

Dat er buitenstaanders infiltreerden op school werd ook duidelijk tijdens het eerste oudercontact na de invoering van het hoofddoekenverbod. Op de speelplaats bevonden er zich plots vier mannen in djellaba's die duidelijk geen ouders waren van onze leerlingen. Een van hen zou zich ontpoppen tot een van de luitenants van Fouad Belkacem en werd in 2012 veroordeeld tot een jaar cel voor het aanzetten tot haat. In 2013 vertrok hij als een van de eerste Europese jihadisten naar Syrië waar hij het bij is schopte tot hoofd van de religieuze politie. In een video, waarin hij overigens een gevangene door het hoofd schiet, verheerlijkte hij in 2016 de aanslagen in Brussel.

Zoals gezegd, wisten we op die avond in 2009 helemaal niet wie die man was. Op de speelplaats kwam hij naar me toe en zei hij zich erover te verbazen dat er op school in alle vrijheid hoofddoeken werden gedragen. Ik vertelde hem dat het verbod enkel gold binnen de schoolse context, maar dat tijdens een oudercontact iedereen vrij was al dan niet de hidjab te dragen. 'Ik heb een dochter en ik kan me niet voorstellen dat ze zonder hoofddoek naar de kleuterschool zou gaan,' antwoordde hij me. Ook het hanteren van andere, strikt religieuze voorschriften op school zoals gescheiden zwemmen, jongens die in de klas niet naast meisjes mogen zitten, halal voedsel... kwamen ter sprake. Ik herinner me goed hoe hij aandachtig naar mijn argumenten luisterde en deze voortdurend probeerde te weerleggen door zich te baseren op een absolute vorm van godsdienstvrijheid. 'Als je dat graag wil, dan zal dat in Bel-

gië niet lukken,' vertelde ik hem. 'Er zijn grenzen aan de godsdienstvrijheid. Ze is niet absoluut en stopt waar ze andere vrijheden en democratische waarden beknot of manipuleert. Enkel in moslimlanden kan je op die manier leven.' Dat heeft hij uiteindelijk ook gedaan. In de bewuste opeisingsvideo voor de aanslagen in Brussel zegt hij: 'Ik bevind me in de stad Ar-Raqqah en we passen de sharia hier toe zonder enig compromis. Ik heb me nog nooit zo zeer moslim gevoeld.'

In 2009, toen het hoofddoekenverbod van kracht werd, was er officieel van Sharia4Belgium nog geen sprake. Op verschillende plekken in Vlaanderen, onder andere in Antwerpen en Vilvoorde, werden al wel lezingen gehouden waar een zeer strikte, salafistische interpretatie van de islam werd gepropageerd. De organisatie werd pas een jaar later formeel opgericht en kwam in april van dat jaar in het nieuws toen enkele aanhangers een lezing van de Nederlandse auteur Benno Barnard aan de Antwerpse universiteit verstoorden. Op 5 april interviewde vtm de voormalige straathoekwerker Peter Calluy over Belkacem, die hem toen al omschreef als 'heel radicaal... homo's hebben gewoon geen recht op leven hé, die moesten dan tegen de muur gezet worden. De joden, dat waren de schuldigen van... van alles en nog wat dat fout ging... Alle Vlamingen zijn racisten, alle Belgen zijn racisten, alle Europeanen zijn... ongelovigen.'

Wie dicht bij Belkacem stond, wist dat hij een potentieel gevaarlijke figuur was. Buitenstaanders zagen hem eerder als een clown, een bizarre man met baard en djellaba die voor een handjevol aanhangers wat stond te roepen. Pas later zou duidelijk worden dat Belkacem heel wat minder onschuldig was dan toen werd ingeschat. Sharia4Belgium opereerde vanuit de achterkamer van een garage in de Dambruggestraat, op een boogscheut van de school. In die

garage liet ik regelmatig mijn auto wassen. Wist ik veel dat er enkele meters verderop onderricht werd gegeven in *hate speech* en dat van daaruit ronselaars vertrokken om leerlingen aan te spreken als ze naar en van school gingen.

Belkacems aanwezigheid bij de protesten voor de schoolpoort toonde eveneens aan dat Sharia4Belgium misschien nog niet formeel bestond, maar dat het netwerk rond Fouad Belkacem wel degelijk actief was en probeerde te infiltreren op school. Tegenstanders van het hoofddoekenverbod beweren dat radicalisering het gevolg is van beslissingen zoals het hoofddoekenverbod. In werkelijkheid is het omgekeerde het geval. Eerst was er Sharia4Belgium met haar manipulatief radicaal discours, pas daarna kwam het verbod, als rechtstreeks gevolg van die manipulaties en niet omgekeerd. Radicalisering ligt dus aan de basis van maatregelen zoals het verbod op het dragen van de hidjab op school. Heel wat progressieve moslims en moslima's die met de beste bedoelingen stredden voor het recht om zelf te bepalen of ze al dan niet een hoofddoek willen dragen – wat overigens hun goed recht is – hebben nooit beseft dat ze de speelbal werden van een extremistische en gevaarlijke jihadistische variant van de islam. Dat werd onlangs nog eens bevestigd door de Nederlander Dennis 'Abdelkarim' Honing, die zich op z'n zeventiende tot de islam bekeerde. Die wijst ook op het tijdsscharnier in de periode 2012-2013. Honing trok toen naar Antwerpen om daar in de ban te geraken van Fouad Belkacem. Het is overigens geen toeval dat bij de veroordeelden op het proces van Sharia4Belgium verschillende oud-leerlingen van het Koninklijk Atheneum zitten. Ik durf het nu duidelijk zeggen: de school werd in die periode letterlijk geïnfiltreerd door het jihadistisch extremisme. Het was dus in die periode noodzakelijk om ons pedagogisch project te beschermen en op onze school een verbod op levensbeschouwelijke kentekens in te voeren.

De eerste Syriëstrijders

Terwijl het in 2008 en 2009 ging over groepjes meisjes die radicaliseerden en hun klasgenoten onder druk zetten, verschoof in 2012 de aandacht naar de jongens op school. In 2012 verschenen ook de eerste Facebookberichten van jongens die het martelaarschap verheerlijkten en opriepen om naar Syrië te vertrekken. In dat jaar vertrokken de allereerste strijders uit Europa – uit Frankrijk maar ook uit België. Dan was er nog het telefoontje dat ik in diezelfde periode kreeg met de boodschap dat Sharia4Belgium ‘ondergronds’ was gegaan en jongeren ronselde op straat. De leerlingen vertelden me ook dat ze werden lastiggevallen op straat en op de pleintjes in Antwerpen.

Het lijkt erop dat islamitische radicalisering in golven over de samenleving spoelde. De aanslagen op de WTC-torens in New York in 2001 waren aanleiding tot een eerste radicaliseringsgolf en vormden ook het begin van de sterke polarisatie tussen moslims en niet-moslims. Pas in 2004, bij de aanslagen in Madrid en een jaar later bij de aanslag in Londen, werd het duidelijk wat de gevolgen van die radicalisering waren.

De tweede golf situeert zich in 2008 en 2009 bij de opkomst van Sharia4Belgium en leidde tot het ‘hoofddoekenverbod’. De derde golf werd in 2012-2013 duidelijk toen de eerste jongeren naar Syrië vertrokken. Er zijn echter verschillen tussen de eerste golf en de twee daarop volgende. De radicalisering in onze samenleving gebeurde in 2001 na de aanslagen. In 2008-2009 en 2012-2013 ging het radicaliseringsproces de gebeurtenissen vooraf. In 2001 werden we allemaal ‘koud gepakt’ door de gebeurtenissen en was radicalisering een gevolg van de wereldwijde reacties op de aanslagen in New York en de vaststelling dat de verantwoordelijkheid daarvoor ongenueanceerd in de schoenen